

Külön hangsúlyozzuk, hogy Pozsonyban jelent meg, a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó kiadványaként, annak a jelétül, hogy a népek barátságának a légkörében a régi »kényes«-nek tartott kérdéseket is meg lehet és meg is kell tárgyalni férfias nyíltsággal. A tanulmány ebből a szempontból a legjelentősebb: megmutatja a csehszlovákiai magyarságnak, hogy haladó hagyományai mire kötelezik a régi rossz ellen és a szocializmusért folytatott harcban. »A szocializmus a költő szellemét valósítja meg« — így szól

Szalatnai tanulmányának egyik utolsó mondata.

Nagyon helyes, hogy a szerző összegyűjtötte a Petőfi pozsonyi utóéletére vonatkozó adatokat is s külön kiemelte a harmincas évek csehszlovákiai magyar fiataljainak bátor Petőfi-kultuszát.

A könyv kiállítása igen szép, a szöveget jól díszítik s a szerző mondanivalóját jól támasztják alá az egykorú Pozsonyt ábrázoló illusztrációk.

Sziklay László

GOGOL : HOLT LELKEK

Fordította : Devecseriné Guthi Erzsébet, Sótér István bevezetésével. Új Magyar Könyvkiadó (Világirodalom Klasszikusai.) Budapest, 1954.

Ahhoz, hogy egy írásmű klasszikussá legyen, hogy magára vonja és mindenkor lebilincselje a változó korok változó emberi érdeklődését, — elsősorban az kell, hogy íróját szeretet kapcsolja a tárgyhoz, amelyről ír, és szeresse az embereket, akiknek ír. A tárgy iránti szeretet ösztökéli az írókat arra, hogy témáját ne felszínesen, hanem mélyülten ábrázolja, az előzetes megfigyelő, gyűjtő, kísérletező és szerkesztő munkát egy tudós alaposságával és kérlelhetetlen igazmondásával vigye véghez, nem kimélve személyét az új formateremtés nehéz »pokoljárásától« sem (Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni — József Attila jelmondata). Viszont mindegyre csak úgy képes, ha vergődése motorja: az emberszeretet, mégpedig nem a kiváltságosok szeretete, de a legszegényebbeké. Örömet okozni embertársainknak elsősorban azoknak, akiknek a legnagyobb szükségük van erre — ez adott szárnyat a legnagyobb alkotó zseniknek, ez hozta létre egy Rembrandt, Bach, Mozart, Beethoven, Puskin, Petőfi, Arany művészetét. S ha ez a vágy hajtja az alkotó művészt, témája lehet bárminő szomorú, műve végső hatása mégis felemelő. Mi lehetne erre jobb példa, mint Petőfi Apostol-a vagy Mednyánszky csavargóképei.

A Holt lelkek I. részében nincsen egyetlen rokonszenves jellem, nem olvasható egyetlen szép, egészséges emberi tett. Ingyenélő, műveletlen, üres földesurak, talpnyaló, megvesztegethető hivatalnokok hitvány, szépségnélküli élete, — mindentől az olvasó csak keserű kiábrándulással fordulhat el. »Istenem, mily szomorú a mi Oroszországunk!« — kiáltott fel Puskin, amikor Gogol a készülő mű első fejezeteit felolvasta neki. A mű összehatása mégis lebilincselő, másképpen hogy válhatott volna az orosz nép, de az egész világ

egyik legolvasottabb klasszikusává. Mivel érte el ezt Gogol?

Nem utolsó sorban a téma: az orosz vidék, falu, az állatok, a földesúri lakok külseje és benső képe végsőkéig részletező, aprólékosan pontos ábrázolásával. Csicsikov megérkezése Korobocska udvarába a kutya-koncerttel, Korobocska órájának jellegzetes megszólalása, Nazdrjov gyászos ebédje és pompás kutyaháza, Pljuskin dolgozószobája: ugyan kinek nem maradna örökre emlékezetében? Gogol stílusművészetének egyéb sajátos jegyei: a *túlzás*, a néha féloldalra is terjedő *anekdotikus hasonlat*, s nyelvének csodálatos *szókincse, szólásgazdagsága*, amely a tájnyelvet éppúgy felöleli, mint a hivatalnokok nyelvét, vagy az utca zsargonját — mind együttesen egy célt szolgálnak: Gogol élményeit, megfigyeléseit kitérőhöz képest belevéssék az olvasó lelkébe.

Gogolt klasszikussá mindenekfelett a jellemábrázolás mélysége teszi.

Különböző emberi jellemek megfigyelése már gyermekkorában szenvedélye volt. Egy iskolatársa írja, hogy a tizenhatéves Gogol egy-egy szerepalakítása sokkal jobban megkapta őt, mint a moszkvai vagy pétervári nagy színészek játéka. Puskin is épp azért ajánlotta Gogolnak a Holt lelkek témáját, mert abban szabad lehetősége nyílik a legkülönbözőbb jellemek megjelenítésére. Gogol említi, hogy először csak terv nélkül fogott hozzá az íráshoz, mert azt gondolta, hogy a nevetséges téma — Csicsikov utazása — magától rávezeti őt a legkülönbözőbb jellemek meglevelezésére. Munka közben azonban hamar felvetődött benne: miért éppen *ezt*, vagy *azt* a jellemet ábrázolja? mi azok mondanivalója? S fokról fokra rájött, hogy az egyes jellemek kiválasztásánál nem bízhatja magát a véletlenre, hanem meg kell találnia

azokat az alaptípusokat, amelyek — mint írja — »észrevehetőbben, mélyebben hordozzák a mi valódi, gyökeres orosz sajátosságainkat... Művemben szerettem volna bemutatni az orosz természetnek különösen azokat a külső tulajdonságait, amelyeket még nem ítélt meg mindenki helyesen és főképpen az alantas tulajdonságokat, amelyeket eddig még nem neveltünk ki, még nem lepleztünk le«. E jellemkutatás valószínűsége szenvedélyévé vált. A legkülönbözőbb rendű-rangú »gyakorlati emberek« ismerettségét kereste, akiknek Oroszország-szerete nap mint nap számtalan emberrel van dolguk. Művében szinte statisztikailag hű képét szeretne volna adni kora jellegzetes orosz típusainak, s a kolosszális gyűjtési munkába több ismerőst is belevonta, megbízta őket, hogy írják össze számára egy-egy általuk jól ismert vidék kiemelkedő jellem-típusait.

Ez a sziszifuszi alaposság *Gogol művészet-szemléletéből* következik: »A művészetnek a mi földünk embereit kell ábrázolnia, hogy mindegyikünk érezze, hogy ezek élő emberek, s ugyanaból a testből valók, amelyből mi.« — S hozzátette: »A művészetnek valamennyi dicső nemzeti tulajdonságunkat és sajátosságunkat szemünk elé kell állítania.« A művészet a valóság hű tükrözése. Alig van még egy író, aki ezt a feladatot annyira komolyan vette volna, mint Gogol.

Az első rész csak sajátosan negatív jellemeket mutat be, de Gogol itt remeket alkotott, csupa alaptípust sikerült ábrázolnia. Bizonyítja e jellemportrék további élete az orosz irodalomban. Ki ne ismerné fel Oblomovban a tehetetlen, álmodozó Manyilov ikertestvérét? S az erőszakos, handabandázó, botránghős Nazdrjov egy-egy vonása nem él-e tovább Dimitrij Karamazov alakjában? Pljuskinnak, a fősvénység örültjének előképe már szerepel Plautusnál Molière-nél, de él tovább Szaltükov Scsedin Juduska-alakjában is. Talán csak az kár, hogy az éles-ridegen számító erőszak, s a minden erőszaknak magát alávető nyavalyatörős passzivitás — a Dosztojevszkijtól, Gorkijtől oly jól ismert jellem-típusok — nem egészítik ki Gogol őt nagyszerű jellemportréját. Ez az öt földbirtokos jellem-típus, s a velük egy húron pendülő hivatalnoki gárda a feudális-jobbágytartó rendszer jellegzetes kreatúrái. De a legellenszenvesebb élősd: Csicsikov. Fél lábával még ő is a feudális múltban gyökerezik — talaját vesztett nemes — másrészt viszont a kapitalizáló Oroszország merőben új embertípusa: a kalandor pénzember, aki a profit érdekében semmitől se riad vissza. Őszintén örül, ha hallja, hogy a parasztnaknál nagy a halandóság. Szíve, lelke — mint Jermilov találóan

mutat rá — a pénzzel, a szerződésekkel telt útiláda. Ez az embertípus végleg semmivé teszi a különbséget élő lélek és holt tárgy között — pusztá eszközül használva mind a kettőt —, s képes egy »napóleoni tettel vágóhídra vinni az emberek millióit.« Csicsikov alakjában Gogol emberi lelke lázad a pénz, a tőke mindenható uralma ellen, amelyben az élő emberi lélek vak eszközzé válik az élettelen tőke sorsszerű hatalomjátékának.

Gogol kereste Csicsikov ellentípusát, azt az emberi ideált, amely a tőke hatalmán felülkerekedve teremt igazi boldogságot az emberek millióinak. Páratlan lelkesedéssel lát ez új feladat megoldásához, remélve, hogy a holt lelkek második része árnyékában az első rész »szegényes tornáccá válik az épülő új grandiózus méretű palota előtt«. Helyzete a lehető legnehezebb volt. A haladó szárny — Bjelinszkijjal az élén — benne látta a fennálló rend legmerészebb, legkérlelhetlenebb kritikusát. Ugyanakkor szlavofil barátai azt hányták szemére, hogy megragalmazza Oroszországot, csak a sötétséget mutatja ki benne, a szláv, az orosz géniusz nagyszerű képességeit letagadva. Hazafiatlansággal vádolták Gogolt, s ez elevenébe talált, hiszen ki szerette úgy a hazát, mint ő! Most már aztán kötelességének érezte, hogy műve második részében pozitív alakok által mutasson konkrét utat hazája boldog jövője felé. Így terhelte meg mindkét oldal Gogolt avval, hogy saját eszméi maximumát varta tőle. S ő — a kötelesség megszálottja — eleget is akart tenni e vállalkozásnak, s ebben öröklődött fel.

Művészi szempontból a második rész nem marad el az első mögött, sőt van, amiben felül is múlja.

Tartalma, szerkezete változatosabb az első rész szerkezeténél. Itt is folytatódnak Csicsikov látogatásai a különböző földbirtokosoknál, de míg az első részben e látogatások ábrázolása csupán a háztájék, lakás, ebéd, a résztvevő személyek leírására, s a holt lelkek vásárlását célzó párbeszédre korlátozódott, addig a másodikban e jellegzetes, visszatevő mozzanatok újabbakkal bővülnek, mert Csicsikov már nem huzakodik elő rögtön a holt lelkekkel (óvatosabb lett — mint Gogol írja), ravaszkodik, vár, s ezáltal belebonnyolódik a helybeli földbirtokos életébe. Például, mikor Tyentyetnyikov, e jószándékú földbirtokos összevezetett Betriscevet tábornoknál, akinek leányába, Ulenykába szeretne — s ezáltal megszakadt a lánnyal a kapcsolata, s már-már, mint Oblomov, teljesen elmerült az akarat nélküli, tétlen tohonyaságba — Csicsikov öntetlenül vállalkozik a közvetítésre. Sikerül is megnyerni Betriscevet jóindulatát Tyentyetnyikov iránt és most már Betriscevet megbízatása alapján indul tovább és ismer

meg újabb, nagyszerűen ábrázolt jellemfigurákat: az elpusztíthatatlan kedélyű, eszem-iszom Petuchot, a rendkívül szép, de únott, céltalan életű ifjú Platonovot, a zseniális ökonomiával gazdálkodó Kosztanzsogló-t, Koskarevet — a kincstári bürokrácia őrlöttjét és jónéhány magyar dzsentri úr méltó párját, Chlobujevet, akinek tönkrement birtokát Kosztanzsogló kölcsöne segítségével már-már megveszi Csicsikov. E megrögzött szélhámos most már nem egyes földbirtokosokat ismer meg, hanem azok egymáshoz való viszonyát, egész életüket, társadalmukat és maga is cselekvő, szenvedő részévé válik ez életnek.

Az elégetett részekben életük még jobban összebonyolódott. A kortársak feljegyzéseiből megtudjuk, hogy Betriszsev és Tyentyenyikov között megtörtént a végleges kibékülés, a tábornok beleegyezett Tyentyenyikov és Ulenyka házasságába, majd amikor Tyentyenyikovot politikai okokból Szibériába száműzik, Ulenyka oda is követi őt.

Művészi szempontból a második rész semmiképp se lehetett értéktelenebb, mint az első. Gogol tette annál kevésbé érthető. Miért semmisítette meg? Kétségtelen a pozitív hősökkel kapcsolatos problémái miatt.

Gogol megígérte, hogy ebben a kötetben már *teljes képet* ad Oroszországról, tehát pozitív, előremutató jellemeket is szerepeltet. Gogol a feudális rend keretében kitűnően gazdálkodó fáradhatatlan Kosztanzsogló alakjában próbált reális ideált állítani az orosz népnek: ha sok ilyen Kosztanzsogló akad, akkor megváltozik minden, a nép boldog és jó módú lesz. Némileg hasonló megoldást ajánlott nálunk Széchenyi, és nyomdokában Berzsenyi Dániel. Csakhogy ez a »megoldás»: a mezőgazdaság felvirágoztatása, rentábilissá tétele a feudális rend további fenntartása mellett — fából vaskarika, illúzió. Mert elképzelhető ugyan, hogy széles Oroszországban akadt néhány Kosztanzsogló-vágású földbirtokos is, aki okos gazdálkodásával a birtokán élő jobbágyoknak is viszonylag jobb sort teremtett, azonban az ilyen földesúr: fehér holló, csak nagy ritka kivétel, s az is marad, hiába minden kegyes szándék. A sok millió szegény nép nyomora ezen az úton nem változik meg. Ez az oka, hogy Gogol két ízben is megsemmisítette művét. Tudjuk, mint ember megtört, feladta egész addigi élete célját, sőt a fennálló rend igazolására vállalkozott. Ugyanakkor Gogol művésze-

tének fundamentuma az igazság. Elviselhetetlen volt számára a hazugság tudata: Kérlelhetetlen igazságszeretete szükségszerűen érezte, hogy amit ő nyújt példaképpül Kosztanzsogló alakjában, az csak a nép ámitása lenne. Bármily fájdalmas veszteség számunkra műve elvesztése, megsemmisítésével maga ítélte el a legszigorúbban saját reakciós nézeteit.

Gogol művei korán ismertté váltak Magyarországon. Első fecskéként Sükey Károly jelentetett meg egy Gogol-novellát 1853-ban. Követte azt 1860-ban Arany János Köpönyeg-fordítása. 1863-ban Vajda János lapja, a *Nővilág* közölt terjedelmes részletet a *Bulyba Tárászból*. Ugyanez a mű teljes egészében 1874-ben jelent meg. Ugyancsak 1874-ben adták ki először a *Holt lelkeket* és a *Revizort*, s ettől kezdve Gogol a magyar olvasók egyik legkedveltebb klaszszikusává lett. Századunk elején nagy jelentőségű, érdemes munka Szabó Endre *Holt lelkek-fordítása*.

1945 fordulatot jelentett a Gogol-kiadásban is. Egymás után láttak napvilágot: a *Mirgorod Kiss Dezső*, s a *Lánykérők* és a *Revizor* Honti Rezső fordításában. Kiemelkedő értékű, szinte egyszersmindenkorra szóló teljesítmény a Makai Imre által fordított Gogol novelláskötet (Arckép, Nyevszkij Proszpekt, Köpeny, Hintó, Orr stb.) és Áprily Lajos *Bulyba Tárász* fordítása. Végül nem kis nyeresége irodalmunknak a *Holt lelkek* új fordítása, amelyet az Új Magyar Könyvkiadó a Világirodalom Klaszszikusai sorozatban jelentetett meg. Sőtér István bevezetője jó tájékoztatót ad, Deveszeriné Guthi Erzsébet fordítása kitűnően követi az eredeti szöveget, értelmét maradéktalanul visszaadja, tiszta, világos fogalmazásával, hajlékony mondatszerkesztésével, kifejezései természetességével alkalmas arra, hogy a magyar olvasók széles rétegével megszerettesse Gogolt. Szövege mindenki számára könnyen, jól érthető, élvezetes olvasmány.

Megérett az idő a teljes magyar Gogol-kiadásra. Mindenesetre érdemes volna a *Holt lelkek* jelen kiadását a Világirodalom Klaszszikusai sorozat keretében, vagy hasonló kiadásban kiegészíteni egy második Gogol-kötettel, amely a már eddig lefordított és még lefordítandó kisebb Gogol-műveket tartalmazná.

Jánosy István